

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ У СТУДЕНТСЬКІЙ АКАДЕМІЧНІЙ ГРУПІ ЯК ЧИННИК ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ

Подані теоретичні підходи до розуміння сутності поняття «соціально-психологічний клімат», здійснюється розмежування понять, що є близькими за своїм змістом до досліджуваної категорії, аналізується взаємозв'язок між задоволеністю життям і соціально-психологічним кліматом.

Ключові слова: задоволеність життям, соціально-психологічний клімат, морально-психологічний клімат, психологічний мікроклімат, психологічна атмосфера колективу, психологічна сумісність.

О. Kuzminska

THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ATMOSPHERE IN A STUDENT ACADEMIC GROUP AS A FACTOR OF SATISFACTION WITH LIFE

The article examines theoretical approaches to understanding the essence of the socio-psychological atmosphere, differentiates concepts that are closely related in their contents to a research category, and analyses the correlation between life satisfaction and the socio-psychological atmosphere.

Keywords: life satisfaction, socio-psychological atmosphere, moral and psychological atmosphere, psychological micro-atmosphere, psychological atmosphere in the group, psychological compatibility.

Постановка проблеми. Проблема задоволеності життям має глибоке коріння в історії філософії, психології, соціології та інших науках. В останні десятиліття вона все частіше стає предметом дослідження психологів. Це

зумовлено гострою необхідністю для психологічної практики визначення того, що служить підставою для внутрішньої рівноваги особистості. Психологам необхідно відповісти на питання про те, з чого вона складається, яке емоційно-оцінне підґрунтя лежить в її основі, яким чином вона бере участь у регуляції поведінки, як можна допомогти особі у вирішенні проблеми благополуччя, який вплив на неї має соціально-психологічний клімат.

Актуальність теми зумовлена складністю та недостатньою розробкою проблем взаємозв'язку соціально-психологічного клімату з задоволеністю життям в академічній групі, необхідністю систематизації наявного досвіду застосування здобутків психологічної науки при використанні соціально-психологічного потенціалу колективу, потребами використання психологічних знань та вмінь керівниками різних рівнів для оптимізації соціально-психологічних стосунків у колективі та підвищення рівня задоволеності життям.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідженню особливостей психологічного клімату приділяли увагу вітчизняні вчені А. Свинецький, Б. Паригін, К. Платонов, В. Мясіщев, Г. Андреева. Такі науковці, як І. Ансофф, М. Вудкок, Д. Грейсон, В. Зигерт, О. Кузьмін, Н. Мартиненко, Н. Сацков, Ф. Хміль дослідили значення психологічного клімату для підвищення ефективності праці та формування конкурентоспроможності підприємства. Окремі аспекти проблеми розглядалися в монографіях, наукових збірниках та навчально-методичних посібниках (Н. Анікеевої, В. Антонюка, О. Бандурки, В. Бойка, К. Вольциса, А. Дзюри, А. Донцова, О. Зотова, О. Журавльова, В. Казакова, В. Казміренка, О. Ковальова, А. Макарєнка, Г. Мочєнова, Р. Немова, В. Новікова, М. Ночєвніка, М. Обєзова, В. Парфєнова, Б. Паригіна, В. Сатаєва, А. Чернишєва, К. Шєроховєї та ін.). Практичні аспекти формування соціально-психологічного клімату в службових колективах були висвітлені у публікаціях І. Андрєєвої, О. Барабанщєкова, О. Бродчинко, А. Глоточкіна, І. Іваніхіної, А. Кітова, М. Мар'їна, М. Федєнка, В. Шєляги та ін.

Питання задоволеності життям досліджувалося переважно зарубіжними вченими в контексті якості життя та щастя (N. Aaronson, A. Cull, S. Kaasa, M. Sprangers¹, D. Cella², J. Czapinski³, S. Kowalik⁴, A. Rumiński⁵). Разом з тим,

¹ Aaronson N. K. The European Organisation for Reserch and Treatment of Cancer modular approach to quality of life assessment in oncology / N. K. Aaronson, A. Cull, S. Kaasa, M. Sprangers // Int J Ment Health. – 1994. – № 23. – P. 75-96.

² Cella D. F. Qaulity of Life: The concept / D. F. Cella // J Palliative Care. – 1992. – № 8. – P. 8.

³ Czapinski J. Psychologia szczęścia / J. Czapinski. – W. : Akademos, 1992. – 160 s.

⁴ Kowalik S. Psychologiczne wymiary jakości życia / S. Kowalik // Bańka A., Derbis R. Myśl psychologiczna w Polsce odrodzonej. – Poznań : [b. w.], 1993. – 280 s.

⁵ Rumiński A. Jakość życia studentów / A. Rumiński. – Kraków : Impuls, 2004. – 206 s.

не розробленим залишається питання виокремлення чинників задоволеності життям та дослідження особливостей їхнього впливу. Тому **метою** нашого дослідження є залежність взаємозв'язку задоволеності студентів життям від соціально-психологічного клімату у студентській академічній групі.

У вітчизняній соціальній психології вперше термін «психологічний клімат» використав Н. Мансуров, який вивчав виробничі колективи. У психологію поняття «клімат» прийшло з метеорології і географії. Зараз це поняття характеризує невидиму, тонку, делікатну, психологічну сторону взаємостосунків між людьми. На думку В. Шепеля, психологічний клімат – це емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, що виникає на основі їх близькості, симпатії, збігу характерів, інтересів, схильностей. Він вважав, що клімат відносин між людьми складається з трьох кліматичних зон. Перша кліматична зона – соціальний клімат, який залежить від того, наскільки в даному колективі усвідомлені цілі і завдання суспільства, наскільки гарантовано дотримання всіх конституційних прав і обов'язків працівників як громадян. Друга кліматична зона – моральний клімат, який визначається тим, які моральні цінності в даному колективі є прийнятними. Третя кліматична зона – психологічний клімат, ті неофіційні стосунки, які складаються між працівниками, які безпосередньо контактують один з одним. Зона дії психологічного клімату є більш локальною, ніж зона соціального і морального клімату⁶.

Грунтуючись на цих положеннях, можна визначити соціально-психологічний клімат (від гр. clima (climatos) – нахил) як соціально-психологічний стан колективу, характер ціннісних орієнтацій, міжособистісних відносин і взаємних очікувань у ньому⁷.

Вагоме значення у соціально-психологічному кліматі має психологічний мікроклімат – це стан групової психіки, сукупність відношення членів колективу до умов і характеру сумісної діяльності, до колег по роботі чи навчанню, до керівника колективу. Психологічний мікроклімат – це якісна сторона міжособистісних стосунків, яка проявляється сукупністю психологічних умов, що сприяють або перешкоджають спільній продуктивній діяльності і всебічному розвитку особистості в групі⁸. Психологічний мікроклімат є комплексною психологічною характеристикою, що відображає стан взаємовідносин та ступінь задоволеності всіх учасників на-

⁶ Андреева М. П. Профессиональные задачи социальной психологи в новой ситуации / М. П. Андреева // Психологический журнал. – М., 2005. – Т. 26. – № 5. – С. 9-11.

⁷ Кизименко Л. Д. Словник-довідник соціального працівника [Електронний ресурс] / Л. Д. Кизименко, Л. М. Бедна. – Режим доступу : <http://ipp.lp.edu.ua/Library/004/004.html>. – Назва з екрану.

⁸ Pieter I. Słownik psychologiczny / I. Pieter. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983. – 348 s.

вчального процесу різноманітними факторами життєдіяльності колективу академічної групи. У процесі спільної діяльності членам групи чи колективу необхідно підтримувати міжособистісні контакти. Здатність членів групи чи колективу до спільної продуктивної діяльності, що базується на оптимальному поєднанні їх, називають психологічною сумісністю. Для сприятливого психологічного мікроклімату характерні почуття групової згуртованості та товарищескості, гарні взаємозв'язки між викладачами і студентами, справедливість оцінки діяльності студентів групи, а також розподіл винагороди. У загальних рисах можна сказати, що сприятливий психологічний клімат характеризується тим, що у взаємовідносинах членів колективу переважає почуття симпатії та відповідальності. Очевидно, при несприятливому психологічному кліматі виникають напружені відносини між членами колективу, різноманітні конфліктні ситуації.

У дослідженні ми припускали, що одним із важливих чинників задоволеності життям студентської молоді є сприятливий психологічний мікроклімат у студентській групі. Гіпотеза перевірялася за допомогою опитувальника для оцінки якості життя та опитувальника оцінки мікроклімату студентської групи.

Аналіз отриманих даних проводився методом кореляційного, порівняльного та факторного аналізу.

Загальна характеристика дослідження

Опис досліджуваної групи. У нашому дослідженні взяли участь 94 студенти Львівського національного університету ім. І. Франка та Львівського національного медичного університету ім. Д. Галицького I, III та V курсів віком від 17 до 23 років. З них 78 осіб жіночої статі, 16 – чоловічої. Дослідження мало груповий характер.

За допомогою опитувальника для оцінки якості життя та опитувальника оцінки мікроклімату студентської групи перевірялася гіпотеза про те, що одним із важливих чинників задоволеності життям студентської молоді є сприятливий психологічний мікроклімат у студентській групі.

Опис методик дослідження. Дослідження проводилось за допомогою анкетування, яке включало опитувальник для оцінки якості життя, тест-опитувальник самоставлення, опитувальник оцінки мікроклімату студентської групи.

Опитувальник для оцінки якості життя⁹ був розроблений в Інституті медицини стресу (США) у 1993 р. Опитувальник заснований на екзистен-

⁹ Водопьянова Н. Е. Оценка уровня удовлетворенности качеством жизни / Н. Е. Водопьянова // Практикум по психологии здоровья / [под ред. Г. С. Никифорова]. – М. : Питер, 2005. – С. 148-155.

ційному підході до життєвих стресів. За його допомогою можна виміряти загальну задоволеність життям. Цей опитувальник містить 36 питань, які стосуються задоволеності особистості в наступних категоріях індивідуального життя: робота, особисті досягнення, здоров'я, спілкування з близькими, підтримка (внутрішня і зовнішня – соціальна), оптимістичність, напруженість (фізичний і психологічний дискомфорт), самоконтроль, негативні емоції (настрій). Питання слід оцінювати за десятибальною шкалою. Кожна субшкала містить по чотири питання. Мінімальна сума для кожної субшкали дорівнює чотири бали, а максимальна – 40. Оцінювання субшкал співмірне з поняттям задоволеності в різних сферах життєдіяльності. Чим менша величина балів, тим сильніша психічна напруженість і нижча задоволеність особистості цією сферою. За середнім значенням дев'яти субшкал підраховується індекс якості життя (ІЯЖ). Виділяють три рівні задоволеності життям: низький, середній та високий. Дуже низький рівень ІЯЖ характерний для депресивних осіб. Низький рівень ІЯЖ характерний для осіб із синдромом вигорання. Людям із високим ІЯЖ притаманні оптимістичність та активність життєвої позиції.

Опитувальник оцінки мікроклімату студентської групи (В. Зав'ялова)¹⁰ має вигляд карти, створеної за принципом полярних суджень. Карта налічує 20 суджень, які характеризують мікроклімат студентської групи. Між полярними судженнями розташовані цифри 3-2-1-0-1-2-3. Завданням студента є вибрати одне із полярних суджень (зліва чи справа), яке відображає типові взаємовідносини у студентській групі та настрої у ній. Друге завдання студента – позначити кружечком одну з цифр, співрозмірну зі ступенем прояву кожного показника. Високий ступінь прояву – 1, середній ступінь прояву – 2, низький ступінь прояву – 3.

Тест-опитувальник самоствавлення¹¹ призначений для вивчення особливостей самоствавлення як підсистеми свідомості особистості; фіксування динаміки феномену самоствавлення особистості під впливом цілеспрямованої психокорекційної роботи. Розробка проблеми емоційно-оцінкового ставлення до себе, особистісного творення, що безпосередньо виражає сенс «Я» для самого суб'єкта, належить В. Століну (1981). Будова самоствавлення як емоційно-оцінкової системи була досліджена С. Пантілеевим (1988)¹².

¹⁰ Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

¹¹ Грищук О. П. Оптимізація самоствавлення особистості в умовах учбової діяльності / О. П. Грищук // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 19-25.

¹² Пантілеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантілеев. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 108 с.

Методика вивчення самоставлення була розроблена С. Пантілеевим і В. Століним. Методика містить наступні шкали: S – інтегральне почуття «за» або «проти» власного «Я»; I – самоповага; II – аутосимпатія; III – очікування позитивного ставлення від інших; IV – самоінтерес; 1 – самовпевненість; 2 – ставлення інших; 3 – самоприйняття; 4 – самокерування, самопослідовність; 5 – самозвинувачення; 6 – самоінтерес; 7 – саморозуміння.

Результати дослідження

За результатами «Опитувальника для оцінки якості життя» серед студентів виявлено загальну задоволеність життям. Отримані результати засвідчили, що 5% опитаних студентів мають високий рівень задоволеності життям. Для більшості досліджуваних характерний середній рівень задоволеності життям (69%). Кількість тих, у кого виявлено низький рівень задоволеності життям, сягає 26%.

З діаграми видно, що найбільше студенти задоволені навчанням, особистими досягненнями, здоров'ям та спілкуванням з близькими (рис. 1). Рівень задоволеності за загальним індексом якості життя студентів середній і сягає 23 балів. Рівень задоволеності студентів навчанням високий – 30 балів. Воно повністю співмірне з їхніми інтересами та очікуваннями.

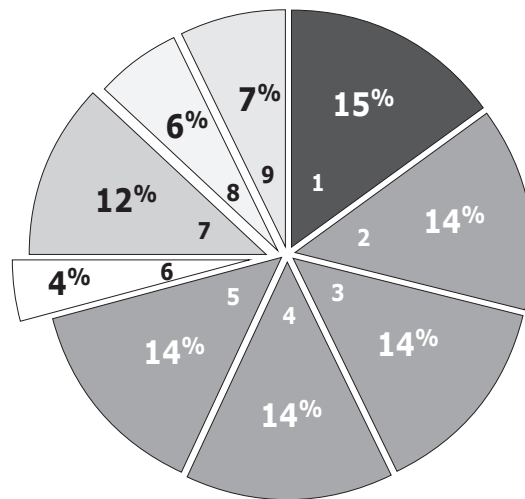

Рис. 1. Діаграма відсоткового співвідношення задоволеності різними сферами життя студента (1 – навчання, 2 – особисті досягнення, 3 – здоров'я, 4 – спілкування з близькими, 5 – підтримка, 6 – оптимістичність, 7 – напруженість, 8 – самоконтроль, 9 – негативні емоції).

Середній рівень задоволеності виявлено за такими шкалами як «особисті досягнення та прагнення», «здоров'я», «спілкування з близькими», «зовнішня (соціальна) та внутрішня підтримка» (табл. 1). Студенти досягли певних цілей, відчувають себе досить успішними. Опитувані зазначали, що фізично почуваються добре, мають хороші стосунки з друзями та родичами, отримують задоволення від спілкування з ними. У житті студентів важливу роль має соціальна підтримка, тобто моральна та емоційна підтримка родичів та друзів, а також колег по роботі, якими, в даному випадку, є одногрупники. Соціальна підтримка дозволяє студентам використовувати внутрішні ресурси.

Таблиця 1. Результати дескриптивного аналізу

Шкали	Середнє значення	Мінімальне значення	Максимальне значення
Робота	30	17	38
Особисті досягнення	29	13	40
Здоров'я	28	10	39
Спілкування з близькими	29	10	40
Підтримка	29	10	39
Оптимістичність	7	-8	18
Напруженість	26	10	37
Самоконтроль	13	1	24
Негативні емоції	14	-3	27
Індекс якості життя	23	13	31

Низький рівень задоволеності спостерігався за шкалами «Оптимістичність» та «Негативні емоції» (табл. 1). Досліджувані схильні сердитись і відчувати сором, провину, страх та тривогу. Перед прийняттям важливих рішень вони, зазвичай, вагаються, їм важко пристосовуватись до нової ситуації. Студенти зазначали, що їхній настрій залежить від зовнішніх обставин; у важких життєвих ситуаціях вони можуть розгублюватись, втрачати віру в свої сили і надію на успішне вирішення проблеми. Отже, у 5% студентів виявлено високий рівень задоволеності життям, у 69% – середній, у 26% – низький.

За даними кореляційного аналізу на статистично значущому рівні $p < 0,01$ було знайдено прямий взаємозв'язок між шкалами «індекс якості життя» та «психологічний мікроклімат групи» ($r = 0,35$). Це означає, що зі зростанням показників однієї шкали зростають показники іншої. У поняття «задоволеність життям» входить задоволеність психологічним мікрокліматом групи.

Шкали «індекс якості життя» та «ставлення інших» пов'язані прямопропорційним зв'язком ($r = 0,38$).

Між шкалами «індекс якості життя» та «інтегральне почуття “за” або “проти” власного “Я”» існує прямопропорційний зв'язок ($r = 0,53$). Фактор «інтегральне почуття “за” або “проти” власного “Я”» пов'язаний прямопропорційним зв'язком із фактором «психологічний мікроклімат групи» ($r = 0,28$).

Між шкалами «індекс якості життя» та «очікування позитивного ставлення від інших» існує прямопропорційний зв'язок ($r = 0,29$).

Таблиця 2. Результати багатфакторного статистичного аналізу

Фактори	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
1	9,350486	29,22027	9,35049	29,22027
2	2,650766	8,28364	12,00125	37,50391
3	2,367303	7,39782	14,36855	44,90173
4	1,980875	6,19024	16,34943	51,09197

Бачимо (табл. 2), що перший фактор пояснює 29,2% дисперсії, другий фактор пояснює 8,2%, третій – 7,3% і четвертий – 6,1%. Розглянемо найбільш значущий перший фактор, який отримав назву «Позитивне самоставлення».

Таблиця 3. Фактори, що визначають задоволеність життям студентів

Фактори	Шкали	Значення
1-позитивне самоставлення	Інтегральне почуття «за» або «проти» власного «Я»	0,87
	Самоповага	0,69
	Аутосимпатія	0,71
	Очікування позитивного ставлення від інших	0,76
	Самовпевненість	0,68
	Ставлення інших	0,69
	Самоприйняття	0,66
	Самоінтерес	0,76

До першого фактора (табл. 3) увійшли шкали: «Інтегральне почуття “за” або “проти” власного “Я”» (з факторним навантаженням 0,87), «Самоповага» (з факторним навантаженням 0,69), «Очікування позитивного ставлення від інших» (з факторним навантаженням 0,76), «Самовпевненість» (з факторним навантаженням 0,68), «Ставлення інших» (з факторним навантаженням 0,69), «Самоприйняття» (з факторним навантаженням 0,66), «Самоінтерес» (з факторним навантаженням 0,76).

Інтерпретація

До поняття «задоволеність життям» входить задоволеність роботою (у випадку студентів – навчанням), особистими досягненнями, здоров'ям, спілкуванням з близькими, їхньою підтримкою. Під поняттям «задоволеність життям» також розуміється відсутність негативних емоцій та відчуття напруженості, хороший настрій та оптимістична налаштованість особистості. Задоволеність життям пов'язана зі ставленням інших осіб (родичів, друзів, одногрупників), очікуванням позитивного ставлення від інших, психологічним мікрокліматом групи.

Прямопропорційний зв'язок позитивного ставлення оточуючих із задоволеністю життям також підтверджується результатами факторного аналізу. Схвалюючи вчинки, думки та погляди студентів, даючи позитивне підкріплення, підбадьорюючи їх, можна підвищити їхній рівень задоволеності власним життям. А знецінювання думок студента значущими іншими знизить рівень задоволеності життям, що, ймовірно, зумовить зниження рівня намагань та ініціативності студентства. Оскільки до категорії «значущі інші» (за О. Кроніком¹³) належать не лише родичі та друзі, але й викладачі, то можемо говорити про вплив взаємин «викладач – студент» на особистість студента, на психологічний мікроклімат студентської групи і, відповідно, на задоволеність життям студентства. Задоволеність міжособистісними взаєминами з одногрупниками та викладачами є одним із основних факторів, які впливають на стан соціально-психологічного клімату студентської академічної групи. Не менш важливу роль у формуванні сприятливого психологічного клімату групи відіграє психологічна сумісність її членів, адже в процесі спільної діяльності членам групи необхідно контактувати. Прояв симпатії, позитивне ставлення зі сторони значущих для студента осіб сприятиме підвищенню рівня задоволеності життям. Позитивно забарвлені взаємини студента зі значущими іншими сприятиме прийняттю студентом своєї особистості, не зважаючи на існуючі незначні недоліки.

¹³ Кроник А. А. В главных ролях: вы, мы, он, ты, я : Психология значимых отношений / А. А. Кроник, Е. А. Кроник. – М. : Мысль, 1989. – 204 с.

За допомогою кореляційного аналізу знайдено прямопропорційний зв'язок шкал першого фактора зі шкалою «психологічний мікроклімат групи». Цей взаємозв'язок говорить про те, що із покращенням психологічного мікроклімату у групі зростатиме позитивне ставлення студентів до себе. І навпаки, поважаючи себе, позитивно ставлячись до своєї особистості, студент з повагою ставитиметься до своїх одногрупників. Це сприятиме покращенню взаємин всередині групи. Навчання у колективі, члени якого не конфліктують між собою і характеризуються взаєморозумінням та взаємодопомогою, сприятиме формуванню у студентів почуття задоволеності життям. Це підтверджується прямопропорційним зв'язком між шкалами «індекс якості життя» та «психологічний мікроклімат групи».

Отже, узагальнені результати дослідження показують нам, що у поняття «задоволеність життям» входить задоволеність навчанням, особистими досягненнями, здоров'ям, спілкуванням з близькими, їхньою підтримкою. Під поняттям «задоволеність життям» студенти також розуміють відсутність негативних емоцій та відчуття напруженості, хороший настрій та оптимістичну налаштованість особистості.

Задоволеність міжособистісними взаєминами з одногрупниками та викладачами є одним із основних факторів, які впливають на стан соціально-психологічного клімату студентської академічної групи. Прояв симпатії, позитивне ставлення зі сторони значущих для студента осіб сприятиме підвищенню рівня задоволеності життям.

Позитивне самоствавлення притаманне студентам, які відчувають підтримку групи. Якщо особа позитивно ставиться до себе, тоді і до інших осіб ставитиметься із симпатією. Це сприятиме формуванню сприятливого для навчання психологічного мікроклімату у студентській групі. Отже, психологічний мікроклімат у студентській групі та позитивне самоствавлення є чинниками задоволеності життям студентів.

Отже, у ході дослідження виявлено, що чинником задоволеності життям студентської молоді є сприятливий соціально-психологічний клімат студентської академічної групи. Навчання у колективі, мікрогрупи всередині якого не конфліктують і характеризуються взаєморозумінням, сприятиме формуванню почуття задоволеності життям.

Отримані результати дослідження можуть бути корисними педагогам у виховній та навчальній роботі зі студентами, а також психологам навчальних закладів при розробці тренінгів для оптимізації самоствавлення, покращення психологічного мікроклімату студентської групи, підвищення продуктивності навчання студентів.

Перспективою подальших досліджень є виокремлення і удосконалення методів впливу на соціально-психологічний клімат колективу та задоволеність життям.

Література

1. Андреева М. П. Профессиональные задачи социальной психологи в новой ситуации / М. П. Андреева // Психологический журнал. – М., 2005. – Т. 26. – № 5. – С. 9-11.
2. Водопьянова Н. Е. Оценка уровня удовлетворенности качеством жизни / Н. Е. Водопьянова // Практикум по психологии здоровья/ [под ред. Г. С. Никифорова]. – М. : Питер, 2005. – С. 148-155.
3. Грищук О. П. Оптимізація самоставлення особистості в умовах учбової діяльності / О. П. Грищук // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 19-25.
4. Кизименко Л. Д. Словник-довідник соціального працівника [Електронний ресурс] / Л. Д. Кизименко, Л. М. Бедна. – Режим доступу : <http://ipr.lp.edu.ua/Library/004/004.html>. – Назва з екрану.
5. Кроник А. А. В главных ролях: вы, мы, он, ты, я : Психология значимых отношений / А. А. Кроник, Е. А. Кроник. – М. : Мысль, 1989. – 204 с.
6. Пантилеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантилеев. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 108 с.
7. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
8. Aaronson N. K. The European Organisation for Reserch and Treatment of Cancer modular approach to quality of life assessment in oncology / N. K. Aaronson, A. Cull, S. Kaasa, M. Sprangers // Int J Ment Health. – 1994. – № 23. – P. 75-96.
9. Cella D. F. Qaulity of Life: The concept / D. F. Cella // J Palliative Care. – 1992. – № 8. – P. 8.
10. Czapiński J. Psychologia szczęścia / J. Czapiński. – W.: Akademos, 1992. – 160 s.
11. Kowalik S. Psychologiczne wymiary jakości życia / S. Kowalik // Bańka A., Derbis R. Myśl psychologiczna w Polsce odrodzonej. – Poznań : [b.w.], 1993. – 280 s.
12. Pieter I. Słownik psychologiczny / I. Pieter. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983. – 348 s.
13. Rumiński A. Jakość życia studentów / A. Rumiński. – Kraków : Impuls, 2004. – 206 s.